

IV. KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIK

UDK: 338.01 (075)

АГРОСАНОАТ МАЖМУИДА ТАДБИРКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Курбанов Алишер Бобоқулович – Қарши муҳандислик иқтисодиёт институти “Инновацион иқтисодиёт” кафедраси доценти

НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В АПК

Курбанов Алишер Бобоқулович - доцент кафедры
«Инновационная экономика» Каршинского инженерно-экономического института

DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP IN AIC

Kurbanov Alisher Bobokulovich - Associate Professor of the
Department of Innovative Economics, Karshi Engineering and Economic Institute

Аннотация. Мақолада тадбиркорликнинг ўзига хос хусусиятлари ва унда тадбиркорликнинг ўрни асосланган. Шуниингдек, агротадбиркорлик соҳасида илмий тадқиқот олиб борган олимларнинг фикрлари ўрганилган ва таҳлил этилган. Тадбиркорликнинг ривожланиш кўрсаткичлари таҳлил этилган ва прогноз кўрсаткичлари ишлаб чиқилган. Агросаноат мажмуида тадбиркорликка мойиллик даражаси ҳисобланган. Қишлоқ хўжалиги соҳасида мутахассисларнинг етишмовчилиги ва тадбиркорликдаги мавжуд муаммоларнинг ечими бўйича таклиф ва тавсиялар берилган.

Калит сўзлар: қишлоқ хўжалиги, тадбиркорлик, агротадбиркорлик, технология, самарадорлик, тадбиркорликка мойиллик даражаси.

Аннотация. В статье основана специфические черты предпринимательства и роли предпринимательства в нем. Также были изучены и проанализированы мнения ученых, проводивших научные исследования в сфере агропредпринимательства. Проанализированы показатели развития бизнеса и разработаны прогнозные показатели. Даны предложения и рекомендации по дефициту специалистов в области сельского хозяйства и решению существующих проблем в сфере предпринимательства.

Ключевые слова: Сельское хозяйство, предпринимательство, агробизнес, технология, предпринимательство, уровень предпринимательства.

Annotation. The article is based on the specific features of entrepreneurship and the role of entrepreneurship in it. The opinions of scientists who conducted scientific research in the field of agricultural entrepreneurship were also studied and analyzed. Business development indicators are analyzed and forecast indicators are developed. Suggestions and recommendations are given on the shortage of specialists in the field of agriculture and the solution of existing problems in the field of entrepreneurship.

Key words: Agriculture, entrepreneurship, agribusiness, technology, entrepreneurship, level of entrepreneurship.

1. КИРИШ

Республикамізда агросаноат мажмуасини ривожлантириш ҳозирги куннинг стратегик вазифаларидан бири ҳисобланади. Фақат унинг ривожланишини кучайтириш ҳисобига мамлакатимиз миллий иқтисодиётини бозор иқтисодиёти талаблари асосида мустақамлаш ва миллий бойлигининг ўсиб бориши учун мавжуд бўлган захираларидан фойдаланишга имконият яратилади.

Агросаноат мажмуасини ривожлантириш иккита асосий йўналишнинг ривожла-

нишига боғлиқ. Биринчидан, қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмини ошириб боришга боғлиқ бўлса, иккинчидан, уни қайта ишлаш саноатини ривожлантиришга боғлиқдир. Бу икки масалани ижобий ҳал қилишнинг ушбу соҳаси кичик тадбиркорликни кучайтиришга боғлиқдир.

Агросаноат мажмуаси қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида ва унда яратилган маҳсулотларни саноат асосида қайта ишлаш, қишлоқ хўжалиги ва саноатнинг интеграциялашуви асосида олиб борилишини талаб эта-

ди. Бу кишлок хўжалик маҳсулотларига бўлган эҳтиёжни йил давомида қондиришни таъминлайди. Ишлаб чиқарилган айрим кишлок хўжалик маҳсулотлари тўғридан-тўғри истеъмолга йўналтирилса, айримлари эса қайта ишлаш орқали тайёр маҳсулотга айлантирилади.

Ўзбекистон ва унинг хуудларида кичик тадбиркорлик халқ хўжалигининг қайси тармоғидан қатъий назар давлат дастури асосида ривожланади. Чунки давлат кичик тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш асосида мамлакат иқтисодий барқарорлигини таъминлайди.

2. МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ

Тадбиркорлик муаммосига ҳозирги иқтисодчи олимларнинг тадқиқотлари асосида тадбиркорликнинг моҳиятини таҳлил қилган ҳолда қуйидаги йўналишларга бўлиш мумкин:

Биринчи йўналиш – тадбиркорлик бу фойда олиш учун йўналтирилган мустақил иқтисодий фаолиятдир.

Иккинчи йўналиш – тадбиркорлик фаолиятининг мақсади фойда олишни инкор қилмай, балки тадбиркорлик моҳиятини аниқловчи сифатида, ресурсларнинг янги комбинацияларини амалга оширишда муносабатлар йиғиндисига асосланган ҳолда ишлаб чиқаришнинг юқори самарадорлигига эришиш ҳамдир [4].

Учинчи йўналиш – тадбиркорлик фаолиятини ресурсларнинг ҳаракатини бошқаришда ижодкорлик зарур, деб ҳисобланади. Уларга Д.В.Бусыгин [5], В.Д.Камаев [7], И.Н.Герчикова [6], Ф.М.Русинов [8] ва бошқаларни киритиш мумкин. Бу олимларнинг тадқиқотларида тадбиркорлик оддий меҳнат фаолияти эмас, балки ижодий активлик сифатида акс эттирилган.

А.Н.Асаул [1] фикрича, тадбиркорлик – бу иқтисодий фаолиятнинг ўзига хос тури бўлиб, унинг моҳияти бозор алмашинуви орқали ўз аъзоларининг ўзига хос эҳтиёжларига бўлган жамият талабини рағбат-

лантириш ва қондиришдан иборат бўлиб, бозор мувозанати бузилиши орқали рақобатдош устунликларга эга бўлишга қаратилган. Кишлоқ хўжалигида тадбиркорлик маълум бир субъектлар ва тадбиркорлик фаолиятининг объектлари иштирокини ўз ичига олади. И.В.Украинсеванинг сўзларига кўра [2], хўжалик юритувчи субъектлар – бу хўжалик фаолиятини олиб борадиган ва тўлиқ жавобгарликни ўз зиммаларига оладиган тадбиркорларнинг ўзлари.

Агросаноат мажмуасини ривожлантириш иккита асосий йўналишнинг ривожланишига боғлиқ. Биринчидан, кишлок хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмини ошириб боришга боғлиқ бўлса, иккинчидан, уни қайта ишлаш саноатини ривожлантиришга боғлиқдир. Бу икки масалани ижобий ҳал қилишнинг ушбу соҳаси кичик тадбиркорликни кучайтиришга боғлиқдир [3].

3. ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ

Мақолада илмий абстракциялаш, таҳлил ва синтез, индукция ва дидукция, қиёслаш, монографик кузатув, статистик гуруҳлаш, сўровнома усулларида фойдаланилган. Ушбу тадқиқот маълумотлари расмий манбалардан олиниб, таниқли иқтисодчи олимларнинг соҳага оид илмий-назарий қарашларини қиёсий таҳлил қилиш, хориж тажрибаларини умумлаштириш, монографик тадқиқотлар ва сўровномалар ўтказиш бўйича олинган натижаларга таянган ҳолда ўрганилди.

4. ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР

Агросаноат мажмуаси кишлок хўжалиги ишлаб чиқаришида ва унда яратилган маҳсулотларни саноат асосида қайта ишлаш, кишлок хўжалиги ва саноатнинг интеграциялашуви асосида олиб борилишини талаб этади. Бу кишлок хўжалик маҳсулотларига бўлган эҳтиёжни йил давомида қондиришни таъминлайди. Ишлаб чиқарилган айрим кишлок хўжалик маҳсулотлари тўғридан-тўғри истеъмолга йўналтирилса, айримлари эса

қайта ишлаш орқали тайёр маҳсулотга айлантирилади.

Ўзбекистон ва унинг худудларида кичик тадбиркорлик халқ хўжалигининг қайси тармоғидан қатъий назар давлат дастури асосида ривожланади. Чунки давлат кичик тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш асосида мамлакат иқтисодий барқарорлигини таъминлайди [4].

Кичик тадбиркорлик субъектларини ривожлантириш дастурларига асосан қуйидаги вазифалар амалга оширилди:

- кенг жамоани бир фаолиятга жалб этиш асосида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик билан шуғулланиш фаолияти ташкил этилди;

- агросаноат мажмуасида янги иш жойларини очиш ва айниқса, қишлоқ жойларда кишиларнинг меҳнат билан бандлиги оширилди;

- қишлоқ жойларда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишловчи кичик корхоналарини ривожлантириш кенг йўлга қўйилди;

- бозор муносабатларининг интенсив ривожлантирилиши қишлоқ жойлардаги инфратузилма ва рақобатни кучайтиришга шароит яратди;

- хизмат кўрсатиш соҳасини талаб даражасида бўлиши учун илм-фан натижаларига асосланган фаолиятларни ривожлантиришга катта эътибор қаратилди;

- ички бозорларни истеъмол товарлари билан тўлдириш, экспортга йўналтирилган ишлаб чиқаришни ривожлантириш, хўжалик юритишнинг самарадорлигини оширишни таъминлайдиган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналари жорий этилди [5].

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши даврий характерга эга эканлигини эътиборга олган ҳолда кредит беришни такомиллаштириш зарур. Кредит бериш муаммосини табиий иқлим шароитлари билан боғласа, маблағ киритиш таваккалчилиги ошади. Шу сабабли агросаноат мажмуасида кичик тадбиркорликни ривожлантириш нафақат субъектив, балки объектив қийинчиликлар

билан ҳам боғлиқдир. Шунинг учун давлат ва маҳаллий ҳокимиятлар шароитдан келиб чиққан ҳолда кичик тадбиркорликни ривожлантиришда, интеграциялашган механизмни яратишда кенг рағбатлантирувчи сиёсатни олиб бориш керак.

Мамлакатимизда олиб борилаётган иқтисодий ислохотларнинг асосий мақсади ва вазифалари нуқтаи назаридан келиб чиққан ҳолда шунини айтиш мумкинки, минтақада бозор иқтисодиётини ривожлантириш шароитини яратиш устувор йўналиш ҳисобланиши керак. Мустақилликнинг биринчи кунларидаёқ бозор иқтисодиётига эркин рақобат муҳитини яратиш учун барча давлат корхоналарини хусусийлаштириш асосида турли мулкчилик субъектлари ташкил этилди. Кичик тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш борасида қабул қилинган қарорларнинг амалиётга кенг тадбиқ этилиши, текшириш ишларининг қисқарганлиги, бизнес юритиш учун молия харажатларининг камайганлиги, рўйхатга олишнинг хабардор қилиш тизимининг жорий этилиши натижасида рўйхатга олинган ва фаолият юритаётган кичик тадбиркорлик субъектлари сони жадал ошиб, уларнинг иқтисодий кўрсаткичларида ҳам ижобий ўзгаришлар юз бермоқда [6].

Вилоятда кичик тадбиркорлик субъектларининг ўсишини қисқа муддатли прогноз асосида кўришимиз мумкин. Қисқа муддатли прогнозни амалга ошириш учун қуйидаги формуладан фойдаланамиз:

$$y_{t+1} = m_{t-1} + \frac{1}{n}(y_t - y_{t-1}) \quad (1)$$

y_{t+1} - прогноз кўрсаткичи

$t + 1$ - прогноз қилинаётган оралик

m_{t-1} - прогноз қилингунча давр оралиғи

Экстрополяция методи орқали қилинган прогноз аниқлигини баҳолаш формуласи

ва мезонлари қуйидаги формула асосида
хисоблаш мумкин:

$$E = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \left[\frac{|y_{\phi} - y_{yp}|}{y_{\phi}} * 100 \right] \quad (2)$$

E	Прогноз ишончлилиги
< 10	Аниқлиги юқори
10-20	Аниқлиги яхши
20-50	Аниқлиги қониқарли
> 50	Аниқлик қониқарсиз

Қашқадарё вилоятида кичик тадбир-корлик субъектлари сони 2022-2023 йилларда қанча миқдорда ўсишини аниқлаймиз.

$$m_{2019} = (y_{2018} + y_{2019} + y_{2020}) / 3 \\ = 44295 + 57903 + 68845 / 3 \\ = 57347.7$$

$$m_{2020} = (y_{2019} + y_{2020} + y_{2021}) / 3 \\ = 57903 + 69843 + 74024 / 3 \\ = 67257.3$$

$$m_{2021} = (y_{2020} + y_{2021} + y_{2022}) / 3 \\ = 68845 + 74024 + 74865 / 3 \\ = 72911.3$$

$$m_{2023} = (y_{2021} + y_{2022} + y_{2023}) / 3 \\ = (74024 + 74865 + 78552) / 3 = 75813,67$$

$$y_{2024} = 75813,67 + \frac{1}{3}(78552 - 74865) \\ = 77042,67$$

$$m_{2024} = 74865 + 78552 + 77042 / 3 \\ = 76819,89$$

$$y_{2025} = 76819,89 + \frac{1}{3}(77042 - 78552) \\ = 76316,56$$

$$m_{2025} = 78552 + 77042,67 + 76819,89 / 3 \\ = 77471,52$$

$$E = 10,8/6 = 1,8$$

Экстрополяциянинг прогнозни аниқлаш мезони кўрсаткичи бўйича аниқлик юқорилигини билдиради [7].

Қашқадарё вилоятида кичик тадбир-корлик субъектлари сони 2025 йилда 2018 йилга нисбатан 1,8 баробар кўпайиб, 2025 йилда 2018 йилга нисбатан 33176 бирликка ошиши кутилмоқда (1-жадвал).

1-жадвал

Қашқадарё вилояти тармоқлари бўйича фаолият кўрсатаётган кичик тадбиркорлик субъектлари сонининг 2024-2025 йилларда ўсиш прогнози

Кўрсаткичлар	Йиллар						Прогноз		2025 йилда 2018 йилга нисбатан фарқи, (+;-)
	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	
Тадбиркорлик субъектлари сони	44295	57903	69845	74024	74875	78552	76819	77471	33176

Ўртача сирғанувчи коэффициент	-	57347	67257	72912	73805	75813	-	-	-
Ўртача хатолик кўрсаткичи	$-\left[\frac{ y_{\phi} - y_{\text{sp}} }{y_{\phi}} * 100\right]$	1	3,7	1,5	1,1	3,5	∑ 10,8		

Қашқадарё вилоятида кичик тадбиркорлик субъектлари сонининг тармоқлар таркиби бўйича таҳлили кўрсатишича, кичик тадбиркорлик субъектларининг тармоқлар ўртасида тақсимланишида номуносибликлар борлигини кузатишимиз мумкин. Саноат корхоналари сони 2023 йилда 2018 йилга нисбатан 1,2 мартага ортган ҳолда иқтисодиётдаги улуши 0,2 мартага камайган, шунингдек, савдо ва маиший хизмат (0,7), уй-жой коммунал хўжалиги (0,7), таълим соҳалари (0,9) нинг тармоқдаги улуши пасайиб кетганлигини кўриш мумкин. Вилоятда қурилиш (1,0), қишлоқ хўжалиги (1,1) ва транспорт (2,3), соғлиқни сақлаш, спорт ва ижтимоий таъминот (1,2) тармоқларида кейинги беш йил ичида иқтисодиёт тармоқлари бўйича улуши ошган.

Фикримизча, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик сонининг тармоқдаги улушининг соҳалар бўйича ўзгариши қуйидаги омилларга боғлиқ:

- вилоятдаги мавжуд маҳаллий ресурслардан келиб чиққан ҳолда тармоқлар бўйича ихтисослашувига;

- минтақадаги тармоқлар бўйича талаб ва таклифга таъсир қилувчи омилларга;

- вилоят туманларидаги демографик ҳолатга;

- кичик тадбиркорликни ривожлантириш учун зарур бўлган ресурслар таркибига;

- замонавий технологияларнинг жорий қилиниш даражасига.

Статистик маълумотларга кўра, вилоятда иш қидириб юрганлар 58,2 минг кишини ташкил қилиб, меҳнат биржаларида ишсиз деб эътироф этилганлар 2532 кишини ташкил қилган ёки умумий ишга яроқлиларга нисбатан 0,002 фоизни ташкил этади. Қашқадарё вилояти ҳамда унинг туманларида кичик ва хусусий тадбиркорликда

банд бўлган аҳолининг таҳлили ўрганилганда, агросаноат мажмуида ўртача аҳолининг 19,7 фоизи банд, зеро қишлоқ жойларда 56,4 фоиз аҳоли яшайди. Бу аграр секторда кичик тадбиркорлик корхоналарида банд бўлганларнинг улуши ошиб бораётган бўлсада, ишга яроқли аҳолининг ўсиш даражасига нисбатан паст даражада эканлигини аниқлатади. Бу эса агросаноат мажмуида кичик тадбиркорлик фаолиятини жадал ривожлантириш зарурлигини тақозо этади. Вилоят иқтисодиётининг стратегик ривожланишини белгилашда кичик тадбиркорликка хос бўлган янги иш ўринларини яратиш вазифасини бажариш жараёнида қуйидаги муаммоларига эътибор бериш лозим:

- туманларда тадбиркорликка кўмаклашувчи бозор инфратузилмалари ташкилотларининг етишмаслиги ёки юқори савияда хизмат кўрсатмаётганлиги;

- аҳоли бандлигини таъминлаш, рақобат ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш ҳамда ривожлантириш ҳудудий дастурларида белгиланган асосий параметрларининг бажарилмаётганлиги;

- ҳудудларда фаолият юритмаётган тадбиркорлик субъектларининг улушининг юқорилиги;

- маҳаллий ҳокимият муассасаларининг кичик бизнес вакиллари билан ўзаро ҳамкорликдаги алоқалари етарли даражада йўлга қўйилмаганлиги;

- тадбиркорлик субъектларининг ишлаб чиқариш фаолиятини кенгайтиришлари учун бино, ер ажратиш, газ ва электроэнергия таъминоти талабга жавоб бермаслиги;

- жойларда тадбиркорликка кўмаклашувчи бозор инфратузилмалари ташкилотларининг етишмаслиги ёки юқори савияда хизмат кўрсатмаётганлиги [8].

Тадбиркорлик ривожланиши даражасининг пировардида кишилар турмуш фаровонлиги ётади. Кишилар турмуш фаровонлигининг ўсиши тадбиркорлик ривожланиши даражасини белгилайди. Шу жиҳатдан тадбиркорликнинг ривожланиш даражаси кўрсаткичларининг ўсиши кишилар фаолияти билан боғлиқ. Кичик тадбиркорлик корхоналарининг ликвидлик коэффициенти, Кичик тадбиркорлик корхоналари яратилиш коэффициенти, кичик тадбиркорлик субъектларининг 1000 кишига тўғри келиши шундай кўрсаткичлардир. Қашқадарё вилояти ва унинг туманларида ликвидлик коэффициенти ўрганилганда, шундай ҳолат кўрилдики, 2023 йилда ликвидлик деярли 1,3 ни ташкил қилиб, 2015 йилга нисбатан 0,7 мартага камайган. Кичик тадбиркорлик корхоналарининг яратилиш коэффициентининг ўзгари-

шида ҳам шундай ҳолатни кузатиш мумкин (2-жадвал).

Минг кишига тўғри келадиган тадбиркорлик субъектлари сони 2009 йилда 28,6 ни ташкил этиб, 2015 йилга нисбатан 4,5 мартага ошган, тренд чизиғи бўйича прогноз қилинганда 2026 йилга бориб ушбу кўрсаткич 6,5 мартага ўсиши кузатилмоқда. Уни куйидаги функция орқали ҳисоблашимиз мумкин

$$y=3,08x+4,6778 \quad (3)$$

Бу ерда x - прогноз қилинаётган йил.

Тадбиркорликнинг ривожланиш даражаси кўрсаткичларини ҳисоблашда худуд меҳнат ресурсларининг тадбиркорликка мойиллик даражасини аниқлаш муҳим. Чунки иқтисодий фаол аҳоли иқтисодий муносабатларда қатнашиш жараёнида жисмоний ва ақлий имкониятларини ишга солади.

2-жадвал

Қашқадарё вилоятида кичик корхоналар ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланиш даражаси кўрсаткичлари³¹

Кўрсаткичлар	Йиллар									2023 й. 2015 й. нисбатан	Прогноз			2026 й. 2015 й. нисб. келажакда ўзгариши, марта
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023		2024	2025	2026	
Кичик тадбиркорлик субъектларининг 1000 кишига тўғри келиши	6,4	9,5	12	18	23	27	28,4	27,7	28,6	4,5	35,5	39	42	6,5
Кичик тадбиркорлик корхоналарининг ликвидлик коэффициенти	5	2,7	3,4	1	2,4	0,9	0,7	2,9	1,3	0,3				-
Кичик тадбиркорлик корхоналари яратилиш коэффициенти	21	51	33	57	33	23	6,6	4	6,3	0,3				

Жисмоний меҳнат билан шуғулланувчи кишиларнинг аксарияти иш бажарувчи

ҳисобланади. Ақлий меҳнат билан шуғулланувчиларни эса икки тоифага, таваккалчи-

³¹ муаллиф тадқиқотлари асосида тузилган

ликка мойил ва таваккалчиликка мойил бўлмаган кишиларга ажратиш мумкин. Таваккалчиликка мойил бўлмаган кишиларга давлат корхоналарида ишловчилар, илмий–тадқиқот, техник-конструкторлик ишлари билан шуғулланувчилар, таваккалчиликка мойил бўлган кишилар эса хусусий товар ишлаб чиқарувчи, иш бажарувчи, хизмат кўрсатувчи тадбиркорлик субъектларининг таъсисчилари ва уларнинг шерикларидан иборат. Таваккалчиликка мойил бўлган ушбу гуруҳ ижодий фикрлаш, яратувчанлик, ташкилотчилик қобилияти орқали ўз мулки ва шерикларининг мулкани ҳаракатга келтириб, маълум натижага эришиш учун таваккал қиладилар. Бундай кишиларни тадбиркорликка мойил кишилар ва худуднинг ҳаракатчан меҳнат ресурслари сифатида қарашимиз мумкин. Шундан келиб чиқиб, худуд меҳнат ресурсларининг тадбиркорликка мойиллик даражасини қуйидагича ҳисоблашимиз мумкин:

$$ХТМД = \frac{ТС}{ЖМР} \cdot 100 \quad (4)$$

Бу ерда: *ХТМД* - худуднинг тадбиркорликка мойиллик даражаси
ТС -тадбиркорлик субъектлари сони
ЖМР - жами меҳнат ресурслари сони
 Бундан ташқари тармоқ бўйича тадбиркорликка мойиллик даражасини ҳисоблаш худуднинг ихтисослашганлик даражаси ва ҳаракатчан меҳнат ресурслари қайси тармоқда кўпроқ фаолият кўрса-

таётганлигини ҳамда тармоқда фаолият кўрсатиш тадбиркорлар учун самарали эканлигини кўрсатади.

Тармоқ бўйича тадбиркорликка мойиллик даражасини қуйидагича ҳисоблашимиз мумкин:

$$ТМД_T = \frac{ТБС_T}{ТМС_T} \cdot 100 \quad (5)$$

Бу ерда *ТМД_T*-Тармоқ бўйича худуднинг тадбиркорликка мойиллик даражаси.

ТБС_T - Тармоқ бўйича тадбиркорлик субъектлари сони.

ТМС_T -Тармоқ бўйича фаолият кўрсатётган меҳнат ресурслари сони.

Қашқадарё вилоятида 2022 йил қишлоқ жойларда 738800 меҳнат ресурслари мавжуд бўлиб, ушбу агросаноат мажмуи тармоқларида фаолият кўрсатётган тадбиркорлик субъектлари (деҳқон ва фермер хўжаликлари, агрофирмалар) сони 63439 бирликни ташкил қилган. Вилоятда тармоқнинг тадбиркорликка мойиллик даражасини қуйидагича топишимиз мумкин:

$$ТМД_T = \frac{ТБС_T}{ТМС_T} \cdot 100$$

$$= 63439 / 738800 \cdot 100 = 8,1$$

Вилоятда 2022 йил агросаноат мажмуида 8,1 фоиз меҳнат ресурси тадбиркорликка мойил ва лаёқатли деб топилган (3-жадвал).

3-жадвал.

Агросаноат мажмуида меҳнат ресурсларининг тадбиркорликка мойиллик даражаси³²

Кўрсаткичлар	Йиллар						2022 й. 2017 й. нисб., марта
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Тадбиркорлик субъектлари сони, бирлик	44295	57903	68845	72074	74865	78552	1,77
Жами меҳнат ресурслари сони, минг киши	1821900	1809800	1811123	1819312	1819245	1819450	0,999

³² муаллиф тадқиқотлари асосида тузилган

АСМда тадбиркорлик субъектлари сони, бирлик	33881	47036	58188	60053	61153	63439	1,9
АСМ да жами меҳнат ресурслари сони, минг киши	653400	672230	706233	731945	744823	783800	1,20
Худуд меҳнат ресурсларининг тадбиркорликка мойиллик даражаси,%*	2,4	3,2	3,8	4,0	4,1	4,3	1,78
АСМ да меҳнат ресурсларининг тадбиркорликка мойиллик даражаси,%*	5,2	7,0	8,2	8,2	8,2	8,1	1,56

Қашқадарё вилоятида худуднинг тадбиркорликка мойиллик даражаси 2022 йилда 4,3 фоизни ташкил қилиб, 2017 йилга нисбатан 1,8 мартага ошган. Агросаноат мажмуида тадбиркорликка мойиллик даражаси 2022 йилда 8,1 фоизни ташкил қилиб, 2017 йилга нисбатан 1,6 мартага ўсган. Ушбу кўрсаткич меҳнат ресурсларининг қанча фоизи тадбиркорликка қизиқиши ва уни удалай олиши мумкинлигини англатади. Шу нуқтаи назардан келиб чиқиб, худуд ёки тармоқнинг ривожланиш даражасини аниқлаш ва қайси жойда қандай тадбир ўтказиш йўналишларини белгилашга имкон яратади.

Тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш даражаси кўрсаткичларини ҳамда иш билан бандликни ошириш учун вилоят ва унинг туманларида ташкилий ва иқтисодий чора-тадбирлар оширилиши зарур. Шунингдек, тадбиркорлик субъектлари ва мавжуд меҳнат ресурсларининг ҳаракатчанлигини таъминлаш, касб-малакасини ошириш, кишилардаги мавжуд тажрибасини сақлаб қолиш муҳимдир. Бунинг учун бизнинг фикримизча, меҳнат ресурсларини икки йўналишда малака ошириш тизимини шакллантириш тадбиркорлар ўртасида ҳамда қишлоқ меҳнат бозорида меҳнат ресурслари ўртасидаги рақобат, шунингдек меҳнат ресурслари ва тадбиркорлар ўртасида ҳам рақобат

муҳитини яратиш имконини беради. Ушбу ҳолатни шакллантириш учун кадрларни босқичма-босқич малака ошириш ва қайта тайёрлаш механизмининг жорий қилиш лозим.

Жумладан, қишлоқ меҳнат бозоридаги ҳолат ҳамда иш билан бандликни таъминлаш бўйича мавжуд муаммоларни тугатиш лозимлигини кўрсатади, улар қуйидагилар:

- иқтисодиётнинг норасмий секторида иш билан бандлар салмоғининг юқорилиги;

- иш билан бандликнинг ошиши кўп жихатдан беқарор иш ўринларини яратиш ҳисобига, хусусан юридик шахс мақомига эга бўлмаган тадбиркорлик соҳасида фаолият кўрсатаётганлиги;

- яширин ишсизлик кўламлари сақланиб қолаётганлиги;

- малакали ишчи кучига бўлган талаб ва таклиф орасидаги номувофиқликнинг мавжудлиги;

Бу муаммоларини ҳал қилишда яқин келажакда қуйидаги вазифаларни бажариш керак, деб ҳисоблаймиз:

- аҳолининг иш билан бандлик даражасини ошириш, айниқса қишлоқ аҳолиси ҳамда меҳнат бозорида етарли даражада рақобатбардош бўлмаган ижтимоий – демографик гуруҳларнинг иш билан бандлик даражасини ошириш;

– иш билан бандликнинг тармоқ ва худуд таркибини такомиллаштириш;

– меҳнат бозорида талаб ва таклифнинг миқдор ва сифат (касб-малака) жиҳатдан мутаносиблигини таъминлаш;

– ишчи кучининг сифатини, касбий ва худудий ҳаракатчанлигини ошириш.

– касб-ҳунар коллежларида уларнинг мутахассислик ва ўқув йўналишларининг юз бераётган таркибий ўзгаришлар билан чамбарчас боғлиқлигини таъминлаш. Бунда меҳнат бозорининг жорий эҳтиёжлари ҳамда иқтисодийнинг янги тармоқлари, қайта ишлаш ишлаб чиқаришлари, ижтимоий ва бозор инфратузилмаси, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни жадал ривожлантиришни кўзда тутиш;

– барча вилоятларда минтақавий меҳнат бозорларида етарлича талаб мавжуд бўлмаган касблар бўйича кичик мутахассислар тайёрлаш билан шуғулланувчи касб-ҳунар коллежлари профилини ўзгартириш ҳисобига кичик бизнес соҳасида ишлаб чиқаришни ташкил этиш бўйича ташкилотчи-менежерлар тайёрлаш билан шуғулланувчи ихтисослашган касб-ҳунар коллежларини ташкил этиш;

– ишсизларни ўқитиш, қайта ўқи-тиш ва малакасини ошириш бўйича меҳнат идораларининг хизматларини ривожлантириш. Бунда ўқитишнинг катта қисми шартнома асосида касб-ҳунар коллежлари негизида амалга оширилиши лозим.

5. ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Тадқиқотлар шуни кўрсатдики, қишлоқ хўжалигига саноат корхоналарини олиб кириш қолган тармоқларни ҳам ривожлантиришга асос бўлади. Шунинг учун, саноатда кичик тадбиркорликни ривожлантириш вилоят иқтисодийнинг устувор йўналиши бўлиши керак. Бу борада хорижий ва маҳаллий инвестициялардан кенг фойдаланиш лозим. Вилоятда 2021 йилда жалб этилган инвестицияларнинг 25,2 фоизи кичик тадбиркорлик ҳиссасига тўғри келади. Агросаноат мажмуида инвестиция соҳасини кенгроқ ривожлантириш қишлоқ хўжалигида кичик

тадбиркорликнинг ривожланишига асос бўлади ҳамда иқтисодий тармоқлари бўйича ишлаб чиқарилган маҳсулотлар, бажарилган ишлар ва кўрсатилган хизматлар ҳажмида тадбиркорлик улушининг ошишини таъминлайди.

Вилоятда кичик корхоналар ва хусусий тадбиркорлик ривожланишининг 1000 кишига тўғри келиш даражаси 2023 йилда 28,6 тани, 2024-2025 йилларда эса 35,5 - 41,6 ташкил этиши аниқланди. Бошқа худудлар билан таққослаганда, жумладан, Бухоро вилоятида - 38,7, Навои вилоятида – 31,2 ва Самарқанд вилоятида – 48,9 тани ташкил этиши, вилоятда бу соҳада чуқур ислохотлар олиб бориш зарурлигини тақозо этади.

Вилоятда тармоқлар бўйича фаолият кўрсатаётган тадбиркорлик субъектлари сони экстраполяциянинг сирғанувчи ўртача усули орқали яқин йиллар учун прогноз қилинди. Прогноз натижасига кўра, вилоятда 2024-2026 йилларда кичик тадбиркорлик субъектлари сонининг ортиши, яъни мос равишда 76819 ва 77471 тани ташкил этиши кутилади. 2026 йилда 2018 йилга нисбатан 33176 тага кўпайиши кутилмоқда.

Вилоятда кичик корхоналар ва хусусий тадбиркорлик ривожланишининг 1000 кишига тўғри келиш даражасини босқичма-босқич ошириб бориш лозим бўлади. 2025-2026 йилларда ушбу даражани 60-70 тага етказиш, вилоятда аҳолини иш билан таъминлаш муаммосини ҳал этишга ва ишсизлар сонини деярли икки баробарга камайиш имконини беради.

Агросаноат мажмуи тармоқ ва корхоналари фаолияти самарадорлигини ошириш омилларини таснифлаш орқали ташкилий-иқтисодий қарорларнинг самарадорликка таъсир даражасини ҳар томонлама баҳолаш, бошқа томондан эса, самарадорлик кўрсаткичларининг ўзаро алоқалари аниқланиши лозим. Қайд этиб ўтилган жиҳатлар ҳисобидан тармоқ ва корхоналар самарадорлигини ошириш омилларини ишлаб чиқишда асосий тамойиллар қуйидагилардан иборат

бўлиши лозим: самарадорликнинг барча кўрсаткичлари учун омиллар таснифларини ишлаб чиқишда ўзаро боғлиқлик; ресурс салоҳиятини аниқлаш ва иқтисодий самарадорликни ошириш резервларидан фойда-

ланиш; омилларни гуруҳлаш асосидаги самарадорликнинг ошишини ҳисоблашнинг ишончлилиги ва асосланганлигини таъминлаш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати

1. Асаул А. Н. / Организация предпринимательской деятельности: учебник для вузов. / А. Н. Асаул. – 4-е изд.– СПб.: Питер, 2013. – 352 с.: ил. ISBN 978-5-496-00066-6
2. Украинцева И. В. / Предпринимательская деятельность и ее особенности в сельском хозяйстве [Электронный ресурс]/И. В. Украинцева, А. И. Авдеева // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2017. – 100–103 с. – URL: <http://ye-koncept.ru/2017/770442.htm>
3. Перспективы сельского хозяйства в России и в мире: основные направления [Электронный ресурс] // Журнал «Генеральный директор». – 02.06.2020. – URL: <https://www.gd.ru/articles/9254-qqq-17-m6-02-06-2020-perspektivy-selskogo-hozyaystva>
4. Экономика и организация рыночного хозяйства в России М.: Прогресс, 1995. - 155 с.
5. Бусыгин А.В. Предпринимательства: Основной курс. –М.: «ИНФРА-М» 1997.-608 с.
6. Герчикова И.Н. Менеджмент.-М.: ЮНИТИ,2007.-418с.
7. Котлер Ф. Маркетинг менеджмент: Экспресс- курс.-СПб.: «Питер», 2007. - 496с.
8. Русинов.Ф.М. Возражения предпринимательство в России. Майкоп:1999 27-28 с.